

اخلاق سیاسی امام خمینی (ره) و نسل سوم انقلاب اسلامی ایران

علی اکبری معلم*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۳/۳

تاریخ تأیید: ۱۳۹۳/۶/۱۳

سیاست متعالیه

- سال دوم
- شماره پنجم
- تابستان ۹۳

اخلاق سیاسی
امام خمینی (ره) و
نسل سوم انقلاب
اسلامی ایران
(۱۰۳ تا ۱۲۰)

چکیده

اندیشه سیاسی امام خمینی، منظومه‌ای است که نظام سیاسی اسلامی مورد نظر ایشان را تشکیل می‌دهد و جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر اندیشه امام راحل است و استمرار حاکمیت آن، منوط به انتقال اندیشه حضرت امام به نسل جدید می‌باشد. از آن‌جا که مرحله آشنایی مقدمه التزام است، در پژوهش حاضر، میزان آشنایی طلاب و دانشجویان نسل سوم انقلاب اسلامی ایران در شهر قم با اخلاق سیاسی امام با روش پیمایش و ابزار پرسش‌نامه، مورد بررسی قرار گرفته است؛ تا بدین وسیله از استمرار حاکمیت جمهوری اسلامی ایران بر مبنای اندیشه سیاسی امام اطمینان حاصل شود. برابر یافته پژوهش، میانگین میزان آشنایی جامعه نمونه با بُعد اخلاق سیاسی اندیشه سیاسی امام ۷۸/۰۴ درصد می‌باشد و نیز متغیرهای زمینه‌ای جنس، وضع تأهل، محل سکونت و مقطع تحصیلی در میزان آشنایی آنان با این بُعد از اندیشه سیاسی امام تأثیر نداشته، بلکه متغیر سن و محل تحصیل در میزان آشنایی آنان با اندیشه امام اثرگذار بوده است.

واژه‌های کلیدی:

اندیشه سیاسی، امام خمینی، اخلاق سیاسی، نسل سوم، انقلاب اسلامی، ایران.

* استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. enghelabe.eslamii@gmail.com

بی‌تردید اندیشه سیاسی امام خمینی به عنوان طرح جایگزین رژیم شاهنشاهی، مبنای تأسیس جمهوری اسلامی ایران است و استمرار حاکمیت آن منوط به انتقال موفق نظام فکری امام راحل به نسل جدید می‌باشد. در واقع، از دغدغه‌های مهم هر حکومتی آن است تا مقبولیت خود را در نظر شهروندان، حفظ و ارتقا ببخشد. یکی از دغدغه‌های اصلی جمهوری اسلامی ایران آن است که آیا نسل سوم انقلاب اسلامی، این آمادگی و انگیزه لازم را برای پایداری و مقاومت در راه تحقق اهداف انقلاب اسلامی و مبانی جمهوری اسلامی دارد؟ بدیهی است، از شروط اولیه و ضروری تحقق آرمان‌های انقلاب و حفظ نظام، آشنایی نسل جدید با اندیشه سیاسی امام به‌عنوان مبنای تشکیل نظام است، چراکه مرحله آشنایی، مقدمه و اساس رفتار و التزام نسل جدید به اندیشه ایشان است.

اندیشه سیاسی امام بر اساس الگوی تقسیم سه بُعدی اسلام به سه قسم فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی تقسیم می‌شود. بُعد اخلاق سیاسی اندیشه امام به دلیل پرداختن به مباحث رابطه اخلاق و سیاست، ضرورت تهذیب نفس در موفقیت حاکمان و سعادت جامعه و تقدم اخلاق بر سیاست، از اهمیت خاصی برخوردار است؛ پس لازم است بدانیم نسل سوم انقلاب اسلامی در این زمینه در چه وضعیتی قرار دارد و به چه میزان با این بُعد اساسی از اندیشه سیاسی امام آشنایی دارد تا به میزان امیدواری به استمرار حاکمیت نظام و تحقق آرمان‌های انقلاب و اندیشه سیاسی امام پی ببریم. آیا نسل سوم انقلاب اسلامی که دوره حیات امام را درک نکرده و به تدریج در لایه‌های مختلف نظام جمهوری اسلامی ایران ورود پیدا می‌کند، بدون آشنایی کافی با اندیشه امام می‌تواند در حفظ، تقویت و رفع کاستی‌های نظام برآمده از آن اندیشه اقدام کند؟ روشن است، عدم توفیق نظام در انتقال باورها و اندیشه سیاسی امام به نسل سوم، موجب کاهش مشروعیت و مقبولیت نظام خواهد شد که نتیجه آن اضمحلال تدریجی حاکمیت اندیشه سیاسی امام و جمهوری اسلامی ایران خواهد بود. بنابراین موضوع مذکور از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ از این رو پرسش اصلی مقاله حاضر این است که میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی ایران با بُعد اخلاق سیاسی امام خمینی چقدر است؟ تا روشن شود که جمهوری اسلامی به چه میزان توانسته است الگوی فکری و مبانی نظری خود را در این بُعد به نسل جدید منتقل نماید؟ در واقع، آنچه موجب انتخاب این موضوع شد، کمک و تلاش در تحلیل درست وضع موجود، شناسایی زمینه‌های فرصت و تهدید و حفظ و ارتقای مشروعیت و استمرار حاکمیت نظام جمهوری اسلامی ایران با تشخیص نقاط قوت و ضعف عملکرد جمهوری اسلامی ایران در جامعه‌پذیری سیاسی و انتقال اندیشه سیاسی امام به نسل جدید است.

البته اندیشه سیاسی امام دارای ابعاد دیگری نیز است که به دلایل تخصصی بودن موضوعات، رعایت اختصار، مراعات سطح و ظرفیت مخاطبان (طلاب و دانشجویان نسل سوم) و ظرفیت زمانی تحقیق، از بررسی آن ابعاد در اینجا صرف می‌کنیم. تا آنجا که نگارنده در مطالعات اکتشافی به دست آورده است، در موضوع مذکور با رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی، آثار و گزارش تحقیقی وجود ندارد. البته در خصوص اندیشه سیاسی امام، پژوهش‌های متعددی در قالب کتاب یا مقاله منتشر شده است؛ برخی از این پژوهش‌ها ضمن بیان زندگی و آثار سیاسی امام، مبانی، مفاهیم بنیادی و مباحث اندیشه سیاسی امام را در دو حوزه فلسفه سیاسی و فقه سیاسی مورد بررسی قرار داده‌اند؛ (جمشیدی، ۱۳۸۸؛ فوزی، ۱۳۸۴؛ جهان‌بزرگی، ۱۳۸۷) برخی دیگر، مفهوم خاصی را در اندیشه سیاسی امام دنبال کرده‌اند؛ (برزگر، ۱۳۹۰) بعضی دیگر از محققان، اندیشه‌های فلسفی امام را اعم از فلسفه سیاسی، مورد بحث قرار داده‌اند؛ (غفوریان، ۱۳۸۹) تعدادی دیگر از پژوهشگران، مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام و سیر تطور تفکر سیاسی امام را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ (لک‌زایی، ۱۳۸۴ و ۱۳۸۶) بعضی در خصوص رابطه مبانی اندیشه امام با سیاست و اخلاق، دست به پژوهش زده‌اند؛ (اسلامی، ۱۳۸۸) بعضی دیگر به بازخوانی زندگی سیاسی و عملی امام برای نسل سوم پرداخته‌اند؛ (قادری، ۱۳۹۰) دسته دیگر از مطالعات به بررسی برخی از مفاهیم اخلاقی از منظر سیاسی اجتماعی از دیدگاه امام اقدام کرده‌اند؛ (ابراهیم زاده، ۱۳۸۹؛ خلجی، ۱۳۸۹؛ استیری، ۱۳۸۹، سهرابی‌فر، ۱۳۸۷؛ حسینعلی‌پور، ۱۳۸۷) اما در مجموعه آثار موجود، درباره بُعد اخلاق سیاسی امام به همراه شاخص‌بندی و با روش پیمایش در خصوص بررسی میزان آشنایی طلاب و دانشجویان نسل سوم انقلاب اسلامی با بُعد مذکور اندیشه سیاسی امام، اقدامی صورت نپذیرفته است.

چارچوب مفهومی

ابتدا به تعریف مفاهیم اندیشه سیاسی و اخلاق سیاسی می‌پردازیم.

۱. اندیشه سیاسی: اندیشه سیاسی در اینجا به معنای مجموعه‌ای از آرا و عقایدی است که به شیوه عقلانی و مستدل درباره چگونگی سازمان دادن به زندگی سیاسی مطرح می‌شود. اگر اندیشه سیاسی بر اساس هر یک از مبانی فلسفی، فقهی و اخلاقی مطرح شود، به ترتیب، فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی نامیده می‌شود. (فوزی، ۱۳۸۴: ۱۴) این سه قسم از اندیشه سیاسی به‌عنوان یک سیستم با یکدیگر در تعامل بوده و دارای رابطه معناداری هستند و موفقیت نظام، با رعایت لوازم هر سه قسم حاصل خواهد شد؛ در واقع،

اندیشه سیاسی، الگویی برای رسیدن به وضع مطلوب (مدینه فاضله) از نظر هر اندیشمندی است. (لکزایی، ۱۳۸۴: ۳۰) منظور از اندیشه سیاسی امام خمینی همان منظومه فلسفی ایشان است که به اداره امور جامعه مربوط می‌شود و دارای ارکان اندیشه سیاسی (تعیین اهداف معقول، تعیین و انتخاب ابزارهای لازم برای رسیدن به هدف، منطقی بودن ابزارها)، می‌باشد.

۲. اخلاق سیاسی: مراد از اخلاق سیاسی در این مقاله، مجموعه‌ای از ارزش‌ها، قواعد و معیارهای سیاسی مبتنی بر مکتب اسلام است که رعایت آنها برای رسیدن به کمال ضروری است؛ اگرچه برای همه مردم لازم است، ولی برای سیاستمداران، ضرورت بیشتری دارد. (الهامی نیا، ۱۳۸۵: ۱۱۸)

۳. آشنایی: همان‌گونه که در لغت‌نامه‌های فارسی آمده است، (دهخدا، ۱۳۷۳: ج ۱، ۱۱۰) آشنایی به معنای اطلاع، آگاهی، انس و شناخت از امری، چیزی، کسی و یا کاری است؛ اما منظور از مفهوم «آشنایی» در اینجا به معنای اطلاع و آگاهی می‌باشد؛ یعنی می‌خواهیم بدانیم که نسل سوم انقلاب به چه میزان از ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام، اطلاع و آگاهی یافته است.

۴. نسل^۱: نسل در لغت به معنای فرزند، بچه، خاندان، دودمان، نژاد، تبار، پشت، نسب، اصل و... آمده است. (همان، ج ۱۳، ۱۹۸۶۰) ولی با توجه به نظر متخصصان، منظور از نسل در این پژوهش به گروهی از افراد اطلاق می‌شود که در فاصله زمانی معینی، معمولاً سی سال، به دنیا آمده‌اند و مرحله‌ای از حیات خود را با یکدیگر آغاز و پایان برده‌اند و دارای ویژگی‌های مشترک می‌باشند. بدیهی است هر نسلی دارای خصوصیات خاص خود است و آینه تمام‌نمای آرمان‌ها، باورها، گرایش‌ها و رفتار نسل‌های گذشته نمی‌باشد.

۵. نسل سوم انقلاب اسلامی: براساس تعریف اختیار شده از مفهوم نسل، نسل سوم انقلاب به افرادی اطلاق می‌شود که در سه دهه ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۰ متولد شده و فرزندان نسل دوم به حساب می‌آیند و دارای تجربه انقلاب و جنگ نیستند. این نسل دوران رژیم ستم‌شاهی محمدرضا پهلوی و وابستگی وی به بیگانگان و استعمارگران را درک نکردند و شاهد جانفشانی مجاهدان به رهبری حضرت امام علیه استبداد و استعمار نبوده و مشکلات جنگ تحمیلی هشت ساله را نیز حس نکرده‌اند. متولدان دهه ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ از نسل سوم، هم‌اکنون عموماً در سن جوانی به سر می‌برند و آماده ورود در عرصه اجتماع و قبول مسئولیت و ایفای نقش در صحنه سیاسی اجتماعی می‌باشند. این گروه از نسل سوم مورد مطالعه پژوهش حاضر قرار دارند.

روش تحقیق

روش مناسب برای بررسی موضوع پژوهش، روش «پیمایش» است که با ابزار پرسش‌نامه انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش، طلاب و دانشجویان شهر قم یعنی جوانان سنین ۲۰ تا ۳۰ ساله در دو مقطع تحصیلی کارشناسی / سطح دو و کارشناسی ارشد / سطح سه می‌باشند.

در مقاله حاضر با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران با دقت احتمالی ($d = 0.04$) حجم نمونه ۶۰۰ نفر تعیین شد. اطلاعات مورد نیاز با ابزار پرسش‌نامه (محقق ساخته) گردآوری شد. برای انتخاب پاسخ‌گویان از روش نمونه‌گیری ترکیبی (طبقه‌ای و سهمیه‌ای) استفاده شد. افراد نمونه، از میان دانشجویان دانشگاه‌های مختلف و نیز طلاب مراکز مختلف حوزوی شهر قم انتخاب شدند. همچنین برای افزایش اطمینان نسبت به پوشش مناسب جمعیت آماری، افزون بر تعدد مراکز دانشگاهی و حوزوی، با نمونه‌گیری از زمان (توزیع پرسش‌نامه در زمان‌های مختلف) و مکان (توزیع پرسش‌نامه در مکان‌های مختلف) اقدام به تکمیل پرسش‌نامه شد.

برای سنجش روایی مقیاس از «اعتبار صوری» استفاده شده است. در اعتبار صوری، پرسش‌نامه در اختیار متخصصان (حوزوی و دانشگاهی) قرار گرفت و نظر اصلاحی آنان اعمال شده است. برای سنجش ضریب پایایی سؤالات تحقیق از تکنیک آلفای کرونباخ استفاده شده است. این روش، رایج‌ترین روش اندازه‌گیری ضریب پایایی است. (دواس، ۲۵۲:۱۳۷۶) با استفاده از تکنیک مذکور، گویه‌ها و شاخص‌های فاقد هم‌سازی درونی حذف و گویه‌های دارای انسجام، انتخاب شده‌اند. مقدار آلفای ۷۵ درصد بر پایایی بالا، مقدار ۴۵-۷۵ درصد بر پایایی متوسط و کمتر از ۴۵ درصد بر پایایی کم دلالت دارد. (کرم‌الهی، ۱۳۹۰: ۳۱۹-۳۱۷) مقدار کلی آلفای مقیاس مربوط به نتایج آزمون پایایی ۷۴ درصد است. داده‌های به دست آمده از پرسش‌نامه با استفاده از نسخه نوزدهم نرم افزار آماری spss تحلیل شده است. جدول شماره ۱: توزیع حجم نمونه آماری دانشگاه‌ها و حوزه علمیه قم به تفکیک متغیرهای جنس و مقطع تحصیلی

جمع	کارشناسی ارشد / سطح سه		کارشناسی / سطح دو		مراکز دانشگاهی
	مرد	زن	مرد	زن	
۳۰۰	۳۵	۲۵	۱۲۰	۱۲۰	
۳۰۰	۳۶	۲۴	۱۸۰	۶۰	مراکز حوزوی
۶۰۰	۷۱	۴۹	۳۰۰	۱۸۰	جمع

سیاست متعالیه

- سال دوم
- شماره پنجم
- تابستان ۹۳

اخلاق سیاسی
امام خمینی(ره) و
نسل سوم انقلاب
اسلامی ایران
(۱۰۳ تا ۱۲۰)

اخلاق سیاسی اندیشه امام خمینی

اندیشه امام متأثر از حکمت متعالیه و دارای ویژگی جامع‌نگری، منظومه‌ای و کل‌گرایی است؛ یعنی اندیشه امام در ابعاد مختلف در پی تحقق یک هدف مشترک است. برابر نگاه منظومه‌ای امام، فرد و جامعه هر دو دارای اصالت و اهمیت هستند و بین زندگی فردی و اجتماعی انسان، رابطه وجود دارد؛ یعنی نمی‌شود که انسان در زندگی شخصی خود، فردی اخلاقی، دین‌دار و عارف باشد، اما این ویژگی‌ها در زندگی سیاسی و اجتماعی او تجلی نداشته باشد. (افروغ، ۱۳۹۰: ۷۸-۸۱) امام معتقد به رابطه بین اخلاق و سیاست است؛ یعنی نمی‌شود سیاست و اجتماع سالمی داشته باشیم ولی اخلاق و تربیت مردم، بد باشد، بلکه جامعه مهذب و برخوردار از اخلاق و آداب اسلامی اسلامی خوب، جامعه‌ای سالم، هدفمند و هدایت یافته است. اساساً انبیای الهی برای تربیت انسان و دور ساختن وی از پلیدی‌ها و رذایل اخلاقی و آشنا ساختن بشر به فضایل و آداب حسنه مبعوث شده‌اند. مؤلفه اصلی سیاست، قدرت است و قدرت یک صفت کمالی است. پس نباید از سیاست و قدرت کناره گرفت، بلکه باید آن را فهمید و به نحو درست از آن بهره جست و با تهذیب نفس و درون، از تمرکز و مطلقه شدن قدرت و فساد آن پیش‌گیری کرد. به اعتقاد امام، اگر در اصلاح و ساختن جامعه برای خدا قدم برداریم، خدا دل‌های مردم را متوجه مسئولان و حکومت می‌کند. پس علاوه بر اینکه بین اخلاق و تهذیب نفس و جامعه، حکومت و سیاست، رابطه وجود دارد، اخلاق مقدم بر سیاست است؛ چون سیاستمدار بی‌اخلاق موجب فساد خود و جامعه و انحطاط آن می‌شود. در واقع، در حکومت اسلامی، اخلاق هدف است و سیاست، ابزاری در خدمت اخلاق و برای رسیدن به کمال و سعادت انسان و جامعه است.

بنابراین سلامت اخلاقی جامعه موجب سلامت نظام سیاسی می‌شود.

از دیدگاه امام، منشأ اختلاف، انحطاط و انحراف انسان و جامعه و به تبع آن، نظام سیاسی، ناشی از هوای نفس است. باطن ذات انسان محفوف و پیچیده شده است به چیزهایی که تمام هدایت‌ها و انحرافات از آن سرچشمه می‌گیرد. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۸، ۱۳۴) تهذیب نفس که نباشد ظلم‌پذیری و ستمگری مطرح می‌شود. از نظر امام، کانون سیاست، هدایت جامعه و رشد مادی و معنوی انسان است. سیاست باید تمام مصالح جامعه و تمام ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد و اینها را به طرف صلاحشان هدایت کند. اساس، معنویات است و با اصلاح و پرورش این بُعد در انسان، همه مشکلات دیگر حل خواهد شد. اسلام، افراد و جامعه را به هر دو بُعدش هدایت می‌کند (همان، ج ۱۳، ۴۳۳-۴۳۱) و تحقق آن بدون اخلاق و تهذیب و تربیت نفس میسر نمی‌شود.

از نظر ایشان، اسلام یک مجموعه هدفمند و یک منظومه به حساب می‌آید و توجه به یکی بدون دیگری، نقص و بلکه انحراف است. امام معتقد است انسان دارای سرشت دوگانه می‌باشد؛ یعنی در وجود او هم جنود رحمانی و هم جنود شیطانی نهاده شده است، که هر یک به اقتضای خود، انسان را به سمت خیر یا شرّ دعوت می‌کند. همیشه بین این دو لشکر، جدال و نزاع وجود دارد. بنابراین، انسان بایستی با خودشناسی و جهاد با نفس، خود را بسازد و بر جنود شیطانی غلبه یابد تا بتواند منشأ خیر و نیکی برای جامعه شود و به سعادت برسد. برای پاسخ به این پرسش که انسان غالب یا مغلوب قوای شیطانی دارای چه شاخصه‌هایی است، بحث مربوط به اخلاق سیاسی را به دو قسم شاخصه‌های اخلاق سیاسی در بُعد فضایل و شاخصه‌های اخلاق سیاسی در بُعد ردایل، تقسیم کردیم و بر اساس اندیشه سیاسی امام به توضیح مختصر هر یک از آنها پرداخته و تأثیر آنها را بر انسان، جامعه و سیاست مورد بررسی قرار می‌دهیم، تا روشن شود انسان و جامعه با برخورداری از چه شاخصه‌هایی به سعادت می‌رسد و با چه شاخصه‌هایی به ورطه تباهی و انحطاط می‌افتد؟

۱. شاخص‌های اخلاق سیاسی در بُعد فضایل

از نظر امام، انسان زمانی می‌تواند بر جنود شیطانی غلبه نماید که از شاخص‌های فضیلت اخلاقی مانند ایمان، عدالت، توکل، تواضع، صداقت و زهد برخوردار باشد. در اینجا با بهره‌گیری از آثار و سیره عملی ایشان، به تبیین برخی از شاخص‌ها می‌پردازیم.

الف) ایمان: ایمان از جنود عقل و از شاخص‌های اخلاق سیاسی است؛ چون موجب تزکیه نفس، اصلاح احوال و خالص شدن اعمال و سعادت می‌شود. ایمان برای همه به‌ویژه برای صاحب منصبان و صاحبان قدرت سیاسی ضروری است، چون قدرت سیاسی در دست انسان بی ایمان مثل اسلحه در دست انسان دیوانه است؛ یعنی قدرت سیاسی در دست افراد بی ایمان، موجب سوء استفاده، فساد، تباهی، انحطاط و سقوط جامعه می‌شود. بنابراین هر کسی که از ایمان بیشتری برخوردار است، صلاحیت بیشتری نیز برای کسب قدرت سیاسی دارد؛ چون ایمان است که موجب بهره‌مندی از عقل در اداره جامعه و در نتیجه سبب انسجام، وحدت، ترقی و بالندگی جامعه و کشور می‌شود؛ ایمان، قلب مردم را نسبت به هم مهربان و فعالیت‌های آنان را در مسیر پیشرفت و تعالی قرار می‌دهد؛ چون ایمان باعث هدایت انسان می‌شود و هدایت یافته خدا به نجوای شیطان گوش نمی‌کند و هر آنچه که سبب اختلاف و بدبینی شود، از آن پرهیز می‌نماید؛ ایمان، نور خدایی را در قلب و روح انسان زنده می‌کند و منور شده نور الهی، مصالح را از مفاسد تشخیص داده و به دام شیطان نمی‌افتد. پس اداره جامعه توسط زمامداران با ایمان، موجب وحدت، مهربانی، استفاده از تمامی امکانات برای حفظ منافع ملی و حقوق دیگران می‌شود. (امام خمینی، ۱۳۹۱: ۹۸-۸۸)

ب) امیدواری: رجاء و امیدواری از جنود عقل است. از نظر امام، رجاء از فطریات و مبدأ حصول آن، حُسن ظنّ به خدای تعالی است. کسی که معرفت به سعه رحمت و بسط نعمت حق داشته و به آن ایمان دارد، حالت رجاء و امیدواری به او دست می‌دهد و همین معرفت، او را به تزکیه اعمال و تصفیه اخلاق و جدّیت در اطاعت اوامر الهی دعوت می‌کند. افراد امیدوار نه تنها از عمل باز نمی‌مانند، بلکه جدّیت آنها بیش از دیگران است. امیدواری، انسان و جامعه را به نعمت و موفقیت می‌رساند. (همان، ۱۳۸-۱۳۰) انسان امیدوار با جدّیت و توکل به خدا، به رفع مشکلات خود و جامعه پرداخته و موجب سعادت و پیشرفت جامعه می‌شود. امید از نشانه‌های انسان موفق و به تبع آن، از ویژگی‌های جامعه پویا و با سعادت است. چنین جامعه‌ای دارای هویت منسجمی است و می‌تواند در برابر مشکلات و نفوذ بیگانگان مقاومت کند و با استقامت و پایداری خود، به اهدافش دست یابد.

ج) عدالت: عدالت از شاخص‌های مهم اخلاق سیاسی به حساب می‌آید که رعایت آن، جامعه را از انحطاط و انسداد نجات می‌بخشد و موجب شکوفایی انسان و جامعه می‌شود. از نظر امام، عدالت عبارت است از حد وسط بین افراط و تفریط. عدالت از اقّهات فضایل اخلاقی و بلکه عدالت مطلقه، تمام فضایل باطنی و ظاهری و روحی و قلبی و نفسی و جسمی است. به اعتقاد ایشان، عدالت خط مستقیم و سیر معتدل است و اعتدال حقیقی جز برای انسان کامل میسر نیست. از نظر وی، تعدیل قوای نفسانی از مهمات امور است که غفلت از آن، خسارت غیر قابل جبران است. انسان می‌تواند قوای سرکش خود را تعدیل کند و نفس چموش سرکش را در مهار عقل و شرع درآورد. (همان: ۱۵۷-۱۴۷) بنابراین اگر انسان و جامعه در خط مستقیم حرکت کنند و راه عدل و اعتدال را بپیمایند، به سعادت رهنمون خواهند شد.

د) رفق و مدارا: رفق (به معنای مدارا و ملایمت) از شاخص‌های اخلاق سیاسی و از جنود عقل است. از دیدگاه امام، این شاخصه در امور مادی و معنوی انسان دخالت دارد؛ در معاشرت و هدایت و ارشاد خلق و انجام امر به معروف و نهی از منکر. تحلیل امام از این حدیث که «رفق میمنت دارد و خُرق و عُنف، سُوم است»، این است که شاید اشاره به بعض این امور باشد؛ مثلاً در انجام امور دنیایی آن‌طور که با رفق و مدارا ممکن است، انسان قلوب مردم را تصرف کند و آنها را خاضع و رام کند، با شدت و عُنف ممکن نیست. اگر کسی با شدت و سلطه، از انسان اطاعت کند، چون قلب او همراه نشود، انسان از خیانت او در امان نخواهد ماند؛ ولی رفق و دوستی، دل را رام می‌کند. با رام شدن دل، تمام قوای ظاهره و باطنه رام می‌شود و فتح قلوب از فتح ممالک بالاتر است. امام معتقد است خدمت‌هایی که از روی صداقت و جانفشانی‌ها انجام می‌شود و حتی فتح ممالک نیز ناشی از فتح قلوب بوده است؛ مثل فتوحات اسلامی که در اثر فتح قلوب صورت گرفت. (همان،

۳۱۷-۳۱۳) بنابراین این یک مسئله و درک عقلی است که باید برای پیشرفت امور و دستیابی به اهداف، از رفق و مدارا برخوردار باشیم. چون در ذائقه انسان، امر و نهی تلخ و ناگوار است و موجب تحریک غضب و عصبیت انسان می‌شود. بنابراین آمر به معروف و ناهی از منکر به‌ویژه حاکمان بایستی این تلخی و ناگواری را با شیرینی بیان و رفق و مدارا و حُسن خُلق، جبران کنند تا کلام و اوامرشان اثر کند و دل سختِ معصیت‌کار و شهروندان را نرم و رام نماید تا به آن عمل کنند. این نوع حکومت کردن از بهترین نوع حکومت است که ریشه در قرآن و سنت داشته و اقتضای حکم عقل است.

۵) **تواضع:** امام، تواضع و کبر را از صفات نفسانی دانسته و در تعریف آن می‌فرماید: «تکبر اظهار کبر کردن است و تواضع اظهار کوچکی کردن است». (همان: ۳۳۳) به اعتقاد ایشان قلب انسان اگر عظمت و بزرگی کسی را ادراک کند، ناچار و از روی جبلت و فطرت (بدون اعمال رَوَیَته)، از او تعظیم می‌کند و در پیشگاه او سر کوچکی فرو می‌آورد و متواضع و فروتن می‌شود و به تبع این تواضع و فروتنی برای آن بزرگ، برای توابع و بستگان او نیز متواضع می‌شود. پس انسان به حسب فطرت اصلیه غیرمجبوبه به احکام طبیعت، برای حق تعالی بالذات و برای مظاهر جمال و جلال او بالعرض، متواضع است و تواضع برای بندگان عین تواضع از حق است. (همان: ۳۵۴) در واقع امام، تواضع به خلق را عین تواضع به خدا می‌داند. اگر انسان با دیگران با حسن ظن رفتار کند و در مقابل، به خودش سوءظن داشته و خود را همان‌طور که هست ببیند و بلکه نسبت به خود با نظر خرده‌گیری بنگرد، کم کم در نفس، حالت تذلیل و سرافکنندگی پیدا می‌شود و خود را از دیگران کوچک‌تر می‌شمارد و این حالت، تواضع قلبی است که آثار آن در مُلک بدن که ظاهر شد، می‌گویند: تواضع کرد و متواضع شد. (همان: ۳۳۴) با اصلاح نفس و ایجاد تواضع قلبی و ظاهر شدن آثار آن بر نفس، می‌توانیم با استفاده از نظر کارشناسان موافق و مخالف، از ثمرات ارزشمند تضارب آراء، عقل و خرد جمعی برخوردار شویم و اشتباهات خود را به حداقل برسانیم و از جامعه‌ای سالم، امن، همبسته و موفق برخوردار باشیم.

و) **صداقت:** از ویژگی‌ها و صفاتی که حضرت امام برای زمامداران و سیاستمداران ضروری می‌داند، صداقت است. مفهوم صداقت در سیاست دارای معنای عام است که معانی ضمنی امانت، صمیمیت، ثبات و درستی را دربر می‌گیرد و رعایت آن موجب اصلاح جامعه می‌شود؛ به عبارت دیگر، صداقت در سیاست، به معنای راستگویی، رو راست بودن با مردم و پایبندی به پیمان‌ها و امانتداری است. سیاستمدار صادق کسی است که از اعتماد مردم سوء استفاده نمی‌کند و از اعتراف به اشتباه هراسی ندارد. در واقع، اعتراف به اشتباه از جلوه‌های صداقت است. (اسلامی، ۱۳۸۸: ۴۴-۲۴۱) امام معتقد است اعتراف به خطا موجب

می‌شود تا در نظر ملت‌ها بزرگ شوید: اینکه گفتم باید بشود ولو اینکه کشور را به تباهی ببرد، از بزرگ‌ترین دیکتاتورهای است. (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۴: ۹۴-۹۰) از دیدگاه امام، اقرار به خطا، از کمال انسانی است و پافشاری در امر خطا، نقص و از شیطان است. (همان، ج ۱۸: ۷) پس، از فضیلت‌های لازم برای دولتمردان صداقت است تا بتواند جامعه را با راستگویی و امانتداری و با هدایت و راهنمایی به سوی سعادت به پیش ببرد.

ح) انتقادپذیری: از شاخص‌های اخلاق سیاسی، انتقادپذیری است؛ یعنی بر زمامدار اسلامی، دولتمردان و فعالان عرصه سیاسی اجتماعی لازم است نفس خود را به گونه‌ای تربیت کنند تا ظرفیت شنیدن سخنان انتقادی را از مخالفان و موافقان خود داشته باشند و آن را با حق بسنجند. اگر انتقاد آنان به حق بود، سعی در برطرف کردن آن نمایند و در پی توجیه رفتار خود و مخالفت و سرکوب منتقدان برنمایند و میل به دیکتاتوری پیدا نکنند؛ نیندیشند که هر چه فهمیده‌اند و عمل می‌کنند بلاعیب است. انتقاد در فرهنگ اسلامی یک هدیه تلقی شده و ناقد به عنوان برادر و دوست معرفی شده است. از دیدگاه امام انتقادپذیری زمینه‌ای برای کمال انسان به حساب می‌آید و اگر کسی بخواهد برای خدا کار کند و به مقام انسانیت برسد، باید مدام به دنبال عیب خود باشد. چون در این صورت، درصد رفع آن برمی‌آید ولی اگر دنبال حسنش باشد، این پرده‌ای در چشم انسان می‌شود و نمی‌تواند حقیقت و عیوب خودش را ببیند. (همان، ج ۱۷: ۲۴۶) امام انتقاد بر یکدیگر و عملکرد مسئولان را ضروری می‌شمارد، چون آن را موجب اصلاح جامعه می‌داند. (همان، ج ۱۴: ۴۰۱) از نظر امام، انتقادپذیری از آثار تربیت نفس است. بنابراین تربیت نفس را برای انسان‌هایی که می‌خواهند در جامعه عهده‌دار مسئولیت شوند، ضروری می‌داند. (همان، ج ۱۳: ۱۹۸) امام آن‌قدر انتقاد را برای اصلاح جامعه لازم می‌داند که معتقد است باید انتقاد را از دشمن نیز پذیرفت. (همان، ج ۱۴: ۱۴۶-۱۴۵) به نظر ایشان روحیه انتقادپذیری موجب کمال و اصلاح جامعه و مانع دیکتاتوری می‌شود. (همان، ج ۸: ۵۱۲)

ط) ساده‌زیستی و زهد: ساده‌زیستی و زهد یک حالت روحی و نوعی آزادگی درونی و تسط بر خویشتن و مدیریت احساسات خویش است. زاهد کسی است که وارستگی داشته و به دارایی‌های خود تعلق خاطر نداشته و دل‌بسته آنها نمی‌باشد. (اسلامی، ۱۳۸۸: ۲۷۵-۲۶۴) امام که خود نمونه بارز انسان مهذب، زاهد و ساده‌زیست در عصر حاضر بود، مدام مسئولان و صاحبان قدرت را به زهد و ساده‌زیستی دعوت می‌کرد و اتصاف زمامداران را به این شاخص مهم اخلاق سیاسی ضروری می‌دانست. از نظر ایشان، زهد و ساده‌زیستی موجب قدرت روحی انسان می‌شود و می‌تواند در برابر ظلم و ستم و بی‌عدالتی‌ها بایستد و در قلوب مردم نفوذ کند و کارهای بزرگی را انجام دهد. کما اینکه غالب رهبران و

انسان‌های بزرگ دنیا از این شاخصه برخوردار بودند. ایشان ایستادگی شهید مدرس را در مقابل رضاشاه ناشی از قدرت روحی و بی‌اعتنایی وی به مقام و امور دنیوی و داشتن زندگی زاهدانه و وارستگی او می‌داند (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۶: ۴۵۳ - ۴۵۱) و از مسئولان می‌خواهد که سبک زندگی ساده پیامبر اکرم(ص) و مردان بزرگ تاریخ اسلام را نصب‌العین خود قرار دهند. وی این شاخص را برای علما ضروری دانسته و هشدار می‌دهد: «اگر روزی از نظر زندگی از مردم عادی بالاتر رفتید، بدانید که دیر یا زود مطرود می‌شوید». (همان، ج ۱۷: ۴۵۳-۴۵۲) به نظر ایشان با زندگی اشرافی و مصرفی نمی‌توان ارزش‌های انسانی-اسلامی را حفظ کرد. (همان، ج ۱۸: ۴۷۱)

۲. شاخص‌های اخلاق سیاسی در بُعد رذایل

برخی از مهم‌ترین شاخص‌های اخلاق سیاسی در بُعد رذایل از دیدگاه امام خمینی به شرح ذیل می‌باشد:

الف) ریا: امام در تعریف ریا می‌فرماید: «ریا عبارت است از نشان دادن و وانمود کردن چیزی از اعمال حسنه یا خصال پسندیده یا عقاید حقّه به مردم، برای منزلت پیدا کردن در قلوب آنها و اشتها پیدا کردن پیش آنها به خوبی و صحت و امانت و دیانت بدون قصد صحیح الهی». (امام خمینی، ۱۳۷۱: ۳۵) با توجه به تعریف ریا، فرد ریاکار، صلاحیت مناصب سیاسی و حکومتی را ندارد؛ چون کسی که رضایت مردم را بر رضایت خدا ترجیح می‌دهد و از قدرت خدا غافل است و عزت و سربلندی و موفقیت خود را از مردم می‌بیند و به جای تکیه به خدا به خلق خدا تکیه می‌کند، لیاقت و ظرفیت تفضّل الهی را برای خدمت به خلق و اجرای قوانین الهی و برقراری نظام عادلانه اجتماعی ندارد.

ب) حسد: حضرت امام در تعریف حسد می‌گوید: «حسد حالتی است نفسانی که صاحب آن، آرزو کند سلب کمال و نعمت متوهمی را از غیر؛ چه آن نعمت را خود دارا باشد یا نه، و چه بخواهد به خودش برسد یا نه». (همان: ۱۰۵) زمامدار حسود، دارای اسلحه قدرت و نفوذ است، ولی با وجود حسادت، عقلش مغلوب هوای نفسانی و شیطان است و چنین فردی ممکن است برای حفظ خود، دست به هر کاری بزند. حسود با توجه به ویژگی آن و ضعف نفس‌اش، سبب تفرقه، هدر رفتن منابع و منافع عمومی و رکود جامعه خواهد شد. چون حسد دارای اسبابی است که وجود آنها در حسود، مخرب و ایمان‌سوز بوده و موجب خسارت در جامعه می‌شود. بدیهی است کسی که علیه دیگران دشمنی کند و عزیز شدن دیگری را تحمل نکند و بلکه دوست داشته باشد بر دیگران تکبر بورزد و همچنین از داشتن نعمت در دیگران متعجب شده و بترسد که محدودیتی برای او ایجاد کند و شاید مانعی برای حفظ ریاست او شود و طبیعتی ناپاک داشته باشد که چشم دیدن

شکوفایی دیگران را نداشته باشد، چنین فردی مریض و ناقص است و صلاحیت مناصب سیاسی اجتماعی به‌ویژه زمامداری حکومت اسلامی را ندارد، چون جامعه حسود هم‌افزایی ندارند و قدرت و تلاش‌های مثبت هم‌دیگر را خنثی می‌کنند، چنین جامعه‌ای از پیشرفت باز می‌ایستد و عقب مانده خواهد شد.

ج) نفاق و دورویی: امام در تعریف «دورویی» می‌فرماید: دورویی بین مسلمانان آن است که انسان ظاهر حال و صورت ظاهرش را به آنها طوری نمایش دهد که باطن قلب و سریره‌اش به خلاف اوست. «دو زبانی» آن است که با هر کس ملاقات کند از او تعریف کند و مدح نماید یا اظهار دوستی و چالپوسی کند و در غیاب او به تکذیب او و غیبتش قیام کند. بنا بر این تفسیر، صفت اول، نفاق عملی است و صفت دوم، نفاق قولی است. این دو صفت از اظهر صفات و اخص خواص منافقان است. نفاق از رذایل نفسانیه و ملکات خبیثه است. (امام خمینی، ۱۳۷۱: ۱۵۵) رفتار شخص دورو و منافق، آلوده با دو رنگی، خودخواهی و خودپرستی است و در همه جا فقط به منافع شخصی خود فکر می‌کند. چنین فردی، صداقت، صمیمیت، همت و مردانگی را زیر پا می‌گذارد و از هیچ‌گونه فساد، قیاحت و وقاحت پرهیز ندارد و از زمره انسانیت دور شده و با شیاطین محشور است. (همان: ۱۵۶) بدیهی است چنین افرادی نمی‌توانند در مسیر اصلاح و بهبود امور جامعه مؤثر باشند. قوه تخریبی این دسته از افراد، در مسند قدرت و حکومت، چند برابر خواهد شد، به طوری که حضورشان در مناصب حکومتی، بر هم زننده وحدت، آرامش و امنیت جامعه بوده و موجب از دست رفتن منافع ملی و انحطاط جامعه می‌شود.

د) غیبت: امام در تعریف این رذیله می‌فرماید: «غیبت در نظر فقها عبارت است از ذکر کردن انسان را [اعم از قول و کتابت] در حال غایب بودنش به چیزی که خوشایند نیست نسبت دادن آن را به سوی او، از چیزهایی که پیش عرف مردم نقصان است به قصد انتقاص و مذمت او». (همان: ۳۰۱) امام حکم شرعی غیبت را حرام دانسته و آن را از ضروریات فقه برشمرده است. ایشان اجماع فقها را بر حرمت غیبت می‌دانند. از نظر وی، غیبت از گناهان کبیره است. (همان: ۳۰۳) امام علاوه بر ضررهای فردی غیبت که موجب فساد ایمان، اخلاق، باطن و ظاهر، دنیا و آخرت و رسوایی می‌شود، معتقد است غیبت دارای مفساد اجتماعی نیز می‌باشد، از جمله موجب فساد بنی‌الانسان و تخریب مدینه فاضله می‌شود؛ در حالی که از مقاصد بزرگ شرایع و انبیای عظام، اصلاح فرد و جامعه، توحید کلمه، توحید عقیده و تشکیل مدینه فاضله است و این مقصد بزرگ انجام نمی‌گیرد مگر در سایه وحدت نفوس و اتحاد و اخوت و صداقت قلبی و صفای باطنی و ظاهری. در صورت اتحاد و وحدت بین مسلمین و مساعی آنها و خلوص نیت، در همه جا، دین خدا حاکم

خواهد شد. اساساً مسلمانان مأمور به دوستی، وحدت و اخوت هستند؛ ولی غیبت، اخوت را پاره می‌کند و بین جمعیت، تفرقه ایجاد می‌نماید. (همان: ۳۱۰)

بنابراین در جمهوری اسلامی ایران لازم است همه افراد متنفذ، گروه‌های سیاسی اجتماعی و همه عوامل جامعه‌پذیری به‌ویژه حکومت، با رعایت دستورهای الهی و پرهیز از رذایل اخلاقی و با اتصاف به فضایل اخلاقی، زمینه خدمت صادقانه به مردم، وحدت، سلامت و سعادت جامعه و پیشرفت کشور را فراهم سازند. از راه‌های مهم پیش‌گیری از رذایل اخلاقی، فرهنگ‌سازی و تقویت باورهای اسلامی از طریق خانواده، دستگاه آموزشی، رسانه‌ها به‌ویژه صدا و سیما و مخصوصاً رعایت آداب و اخلاق اسلامی توسط زمامداران، روحانیون، معلمان و رسانه‌ها می‌باشد. همچنین از راه‌های مؤثر، دقت در انتخاب و انتصاب مدیران، زمامداران و صاحب منصبان و نظارت جدی و مؤثر بر رفتار آنان و ضرورت توجه به شاخص‌های اخلاق سیاسی است.

یافته‌های تحقیق

برخی از مهم‌ترین یافته‌های تحقیق به شرح زیر می‌باشد:

۱. از کل جامعه آماری، ۵۰ درصد از طلاب حوزه علمیه قم و ۵۰ درصد از دانشجویان دانشگاه‌های شهر قم، ۶۱ درصد مرد و ۳۹ درصد زن، ۳۴ درصد متأهل و ۶۶ درصد مجرد، ۹۵ درصد شهری و ۵ درصد روستایی، ۸۰ درصد در مقطع کارشناسی / سطح دو و ۲۰ درصد در مقطع کارشناسی ارشد / سطح سه حوزه مشغول به تحصیل اند؛
۲. توزیع پاسخ‌گویان به تفکیک گویه‌های متغیر اخلاق سیاسی:

شماره گویه‌ها	گویه‌های اخلاق سیاسی	قطعاً متعلق به امام است	به احتمال زیاد متعلق به امام است	به احتمال کم متعلق به امام است	قطعاً متعلق به امام نیست	جمع
۱	اخلاق مقدم بر سیاست است. پس بر زمامداران لازم است پیش از تصدی پست‌های سیاسی، به تهذیب نفس پردازند	۶۴/۱	۲۶/۱	۷/۱	۲/۷	۱۰۰
۲	اخلاق ابزار سیاست است نه هدف آن	۱۹/۳	۳۰/۴	۲۵	۲۵/۳	۱۰۰
۳	اسلام دشمن استبداد و استکبار است	۷۰/۲	۱۹/۹	۶/۹	۳	۱۰۰
۴	موقفیت انسان با نابودی قوای شیطانی درون به دست می‌آید	۵۳	۳۲	۹/۸	۵/۲	۱۰۰

سیاست متعالیه

- سال دوم
- شماره پنجم
- تابستان ۹۳

اخلاق سیاسی
امام خمینی(ره) و
نسل سوم انقلاب
اسلامی ایران
(۱۰۳ تا ۱۲۰)

مطابق داده‌های جدول فوق، بالاترین میزان آشنایی پاسخ‌گویان با اخلاق سیاسی امام مربوط به دو گویه ۱ و گویه ۳ می‌باشد؛ علت بالا بودن میزان آشنایی آنان این است که دو گویه یاد شده از اصول مهم اسلامی و اندیشه سیاسی امام می‌باشد و از طرف دیگر، همه عوامل جامعه‌پذیری سیاسی به صورت یکپارچه آن را تأیید و ترویج می‌نمایند و اختلاف جدی بین عوامل جامعه‌پذیری سیاسی در آن دو گویه وجود ندارد. کمترین میزان آشنایی پاسخ‌گویان با اخلاق سیاسی امام مربوط به گویه ۴ می‌باشد؛ حدود ۱۵ درصد از پاسخ‌گویان متوجه شده‌اند که این گویه منفی بوده و برابر نظر امام، اصل در موفقیت و سعادت انسان، غلبه انسان بر قوای شیطانی است؛ نه نابودی قوای شیطانی؛ میزان آشنایی پاسخ‌دهندگان با گویه ۲، ۵۰ درصد است و ۵۰ درصد دیگر، پاسخ نادرست داده‌اند؛ احتمالاً پاسخ‌گویان، هم به طرح منفی عبارت مذکور توجه کمتری داشته‌اند و هم دقت لازم را به کار نبرده‌اند.

۳. میانگین نمره آشنایی پاسخ‌گویان با اخلاق سیاسی امام به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای:

متغیرها	سن			جنس		تاهل / مجرد	
	۲۰ تا ۲۲	۲۳ تا ۲۵	۲۶ تا ۲۸	۲۹ تا ۳۰	مرد	زن	متاهل
اخلاق سیاسی	۷۵	۷۸/۲۵	۸۳	۸۱/۲۵	۷۹/۵	۷۶	۷۷/۵
متغیرها	محل سکونت		محل تحصیل		مقطع تحصیلی		ارشد
	شهر	روستا	حوزه	دانشگاه	کارشناسی	مقطع تحصیلی	
اخلاق سیاسی	۷۸	۷۶/۷۵	۸۱/۲۵	۷۵	۷۷/۵	۷۹/۷۵	۷۹/۷۵

همان‌گونه که یافته‌ها نشان می‌دهد، میانگین نمره آشنایی پاسخ‌گویان از نظر متغیرهای زمینه‌ای با بُعد اخلاق سیاسی امام به یکدیگر نزدیک است. در واقع تفاوت جنس، تاهل/تجرد، شهری/روستایی و مقطع تحصیلی پاسخ‌گویان تأثیر چندانی بر میزان آشنایی آنان با اخلاق سیاسی امام ندارد. احتمالاً دلیل وجود تفاوت غیرقابل اعتنای مذکور می‌تواند ناشی از برخورداری پاسخ‌گویان از تحصیلات، مطالعه و انگیزه تقریباً برابر باشد. البته متغیرهای سن و محل تحصیل در میزان آشنایی آنان تأثیر داشته است؛ میزان آشنایی پاسخ‌گویان دارای سن بالاتر و میزان آشنایی حوزویان نسبت به دانشگاهیان با اخلاق سیاسی امام بیشتر است.

۴. میانگین نمره آشنایی دانشجویان با اخلاق سیاسی امام به تفکیک مراکز دانشگاهی:

متغیر	دانشگاه قم	پیام نور	آزاد اسلامی	مفید	پردیس قم	میانگین
اخلاق سیاسی	۷۷/۱۶	۷۲/۰۳	۷۲/۴۶	۷۶/۲۹	۷۶/۷۹	۷۴/۹۴

سیاست متعالیه

- سال دوم
  - شماره پنجم
  - تابستان ۹۳
- اخلاق سیاسی
امام خمینی(ره) و
نسل سوم انقلاب
اسلامی ایران
(۱۰۳ تا ۱۲۰)

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، میانگین نمره میزان آشنایی پاسخ‌گویان در مراکز مختلف دانشگاهی با اخلاق سیاسی امام با یکدیگر نزدیک است. در این میان، دانشگاه قم با میانگین ۷۷/۱۶ نسبت به بقیه از آشنایی بیشتری برخوردار است؛ بنابراین می‌توان ادعا کرد متغیر محل تحصیل پاسخ‌گویان در مراکز دانشگاهی بر میزان آشنایی دانشجویان با بُعد اخلاق سیاسی امام تأثیر نداشته است.

۵. میانگین نمره آشنایی طلاب با اخلاق سیاسی امام به تفکیک مراکز حوزوی:

متغیرها	فیضیه	گلبایگانی	حقانی	امام باقر(ع)	معصومیه (برادران)	جامعه الزهراء	موسسه معصومیه (خواهران)	میانگین
اخلاق سیاسی	۸۳/۵۱	۷۸/۶۴	۸۸/۸۹	۷۶/۵۶	۹۱/۱۸	۷۵/۶۱	۷۹/۱۷	۸۱/۹۳

چنان‌که داده‌های جدول فوق آشکار می‌سازد، میانگین نمره میزان آشنایی پاسخ‌گویان در مراکز حوزوی با اخلاق سیاسی امام از یک‌دیگر دور است. بر این اساس می‌توان گفت تفاوت محل تحصیل پاسخ‌گویان در مراکز حوزوی، بر میزان آشنایی آنان با اخلاق سیاسی امام، تأثیر دارد.

۶. میانگین نمره پاسخ‌گویان به گویه‌های اخلاق سیاسی، در مجموع ۷۸/۰۴ است؛ یعنی طلاب و دانشجویان شهر قم تقریباً در حدّ خوب آموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام، اخلاق مقدم بر سیاست و هدف سیاست است و انسان متخلّق به اخلاق الهی، مهذب و غلبه کننده بر قوای شیطانی، دشمن استبداد و استعمار است. مطابق این یافته پژوهش، پاسخ دهندگان، انتظار دارند مسئولان جمهوری اسلامی ایران، افرادی با فضایل اخلاق سیاسی باشند و از رذایل اخلاق سیاسی پرهیز کنند تا بتوانند در اجرای عدل و قسط و قوانین الهی و تحقق اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب اسلامی به موفقیت دست یابند.

۷. با ملاحظه میانگین نمرات دانشجویان و طلاب در حال تحصیل مقاطع کارشناسی/ سطح دو و کارشناسی ارشد/ سطح سه شهر قم، در میزان آشنایی آنان با اندیشه امام در بُعد اخلاق سیاسی، می‌توان پیش‌بینی کرد احتمالاً دانشجویان و طلاب سایر شهرستان‌ها که از امکانات آموزشی و تبلیغی کمتری نسبت به تهران و قم برخوردارند و از مرکز سیاست،

قدرت و حکومت دور هستند، همچنین قشرهای دیگر نسل سوم انقلاب اسلامی، مثل قشر کارگر، کشاورز و مشاغل آزاد، از میزان آشنایی پایین تری با اندیشه امام برخوردار باشند. ۸. میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با آن دسته از گویه‌هایی که از مبانی و اصول اسلام و از محکّمات اندیشه سیاسی امام به حساب می‌آیند، بیشتر است. دلیل این مطلب آن است احتمالاً علاوه بر قدمت موضوع در جامعه ایران، همه عوامل جامعه‌پذیری سیاسی در جمهوری اسلامی ایران نیز در انتقال اصول و محکّمات اندیشه سیاسی امام به نسل جدید، به‌طور هماهنگ و مستمرّ عمل کرده‌اند و اختلافی که مخلّ این انتقال باشد، مشاهده نشده است.

پیشنهادها

در اینجا بر اساس یافته‌های تحقیق، چند پیشنهاد به شرح ذیل برای حفظ و بهبود وضع موجود و افزایش آشنایی نسل سوم با اخلاق سیاسی امام تقدیم می‌شود.

۱. بهترین راه حفظ و افزایش میزان آشنایی نسل سوم با اخلاق سیاسی امام، عمل به اندیشه ایشان توسط مسئولان و پیروان امام است؛

۲. تدریس، ایجاد رشته یا گرایش دانشگاهی، برگزاری اردوها و کارگاه‌های کوتاه مدت، ترغیب دانشجویان به مطالعه و تحقیق، ساخت فیلم، سریال، انتخاب عبارات و جملات مناسب و نصب آن در مکان‌های مناسب آموزشی و پژوهشی در خصوص اخلاق سیاسی امام از راه‌های مناسب دیگر برای افزایش آگاهی نسل سوم با اخلاق سیاسی امام است.

۳. پاسخ به شبهات نسل جدید توسط افراد خبیر، استفاده از فضای مجازی و پایگاه‌های فرهنگی نیز برای افزایش آگاهی نسل سوم با اخلاق سیاسی امام مؤثر است.

۴. در انتقال اخلاق سیاسی امام به نسل سوم، نیازی به تفکیک جنسیت، مقاطع تحصیلی کارشناسی و کارشناسی ارشد، وضعیت تأهل و محل سکونت (شهری و روستایی) نمی‌باشد؛ ولی تفکیک گروه‌های سنی، طلاب از دانشجویان، دانشجویان دانشگاه‌های دولتی از غیر دولتی توصیه می‌شود.

۵. همه عوامل جامعه‌پذیری به صورت منسجم در افزایش آشنایی نسل سوم با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام لحاظ شود.

۶. برای پی‌گیری معتبرتر نتایج و یافته‌های تحقیق حاضر لازم است گروه وسیع‌تری از جمعیت نسل سوم از قشرهای دیگر اعم از دانشجویان و طلاب سایر شهرستان‌ها، کارگران، نظامیان، کشاورزان و غیره مورد بررسی قرار گیرد.

۷. پژوهش مستقل برای بررسی راهکارها در ابعاد مختلف و ارائه راهبردهای اجرایی در ارتقای میزان آشنایی نسل سوم و چهارم انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی امام صورت پذیرد.

با این همه، این پژوهش به عنوان نقطه شروع به حساب می‌آید که بایستی فرایند تکاملی خود را با ورود محققان و مؤسسات آموزشی و پژوهشی طی کند. در واقع مقاله حاضر زمینه‌ای برای انجام پژوهش‌ها و تحقیقات گسترده‌تر و عمیق‌تر می‌باشد. انتظار می‌رود با انجام به‌موقع و درست وظایف و استفاده از فرصت‌ها و تبدیل هوشمندانه تهدیدها به فرصت‌ها بتوانیم موجبات استمرار حاکمیت جمهوری اسلامی ایران را با محوریت ولایت فقیه، با مقبولیت بالا و خواست اکثر افراد جامعه و با سربلندی در مجامع عمومی فراهم بسازیم.

منابع

۱. ابراهیم‌زاده، حسن (۱۳۸۹)، *اخلاق سیاسی*، چاپ سوم، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
۲. استیری، اکرم (۱۳۸۹)، *عدالت*، چاپ اول، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
۳. اسلامی، سید حسن (۱۳۸۸)، *امام، اخلاق، سیاست*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم.
۴. الهامی‌نیا، علی‌اصغر (۱۳۸۵)، *اخلاق سیاسی*، قم، زمزم هدایت.
۵. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۱)، *شرح چهل حدیث*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ چهارم.
۶. _____ (۱۳۷۸)، *صحیفه امام*، مجموعه آثار امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۴، ۸، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۱۷ و ۱۸.
۷. _____ (۱۳۹۱)، *شرح حدیث جنود عقل و جهل*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ چهاردهم.
۸. انوری، حسن (۱۳۸۱)، *فرهنگ بزرگ سخن*، تهران، انتشارات سخن، جلد اول.
۹. برزگر، ابراهیم (۱۳۹۰)، *اندیشه سیاسی امام خمینی: سیاست به مثابه صراط*، تهران، سمت.
۱۰. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۸)، *اندیشه سیاسی امام خمینی*، تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ دوم.
۱۱. جهان‌بزرگی، احمد (۱۳۸۷)، *اندیشه سیاسی امام خمینی*، چاپ چهارم، تهران، انتشارات کانون اندیشه جوان.
۱۲. حسن، عمید (۱۳۶۳)، *فرهنگ عمید*، چاپ اول، تهران، انتشارات امیرکبیر، جلد اول.
۱۳. حسینعلی‌پور، حمید (۱۳۸۷)، *صدق*، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج، چاپ سوم.
۱۴. خلجی، محمدتقی (۱۳۸۹)، *غیبت*، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج، چاپ ششم.

سیاست متعالیه

- سال دوم
- شماره پنجم
- تابستان ۹۳

اخلاق سیاسی
امام خمینی(ره) و
نسل سوم انقلاب
اسلامی ایران
(۱۰۳ تا ۱۲۰)

۱۵. دواس، دی.ای. (۱۳۸۴)، *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ ناییب، تهران، نشر نی، چاپ ششم.
۱۶. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳)، *لغت نامه دهخدا*، زیر نظر: محمد معین و سیدجعفر شهیدی، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ اول از دوره جدید، ج ۱.
۱۷. سهرابی فر، محمدتقی (۱۳۸۷)، *حسد*، چاپ دوم، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
۱۸. عماد افروغ (۱۳۹۰)، *درآمدی بر رابطه اخلاق و سیاست؛ تقدی بر ماکیاولیسم*، تهران، شرکت انتشارات سوره مهر.
۱۹. غفوریان، محمدرضا (۱۳۸۹)، *اندیشه‌های فلسفی امام خمینی*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۲۰. فوزی، یحیی (۱۳۸۴)، *اندیشه سیاسی امام خمینی*، قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
۲۱. قادری، سیدعلی (۱۳۹۰)، *امام خمینی برای نسل سوم*، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۲۲. کرم‌الهی، نعمت‌الله (۱۳۹۰)، *اینترنت و دین‌داری*، قم، بوستان کتاب.
۲۳. لک‌زایی، نجف (۱۳۸۴)، *سیر تطوّر تفکر سیاسی امام خمینی*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ سوم.
۲۴. _____ (۱۳۸۶)، *درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی*، قم، بوستان کتاب.